

Ярослав Пастернак

КНЯЖИЙ ГОРОД ПЕРЕМИШЛЬ

Живемо в епосі, коли на наших очах міняється карта земного гльобу, пересуваються політичні границі держав, відбувається мандрівка народів і вслід за тим зовнішнє обличчя країн набирає інших кольорів та іншого виразу. Переживає цей мінливий період теж наша Батьківщина і страждає від цього більше, як другі країни. Пляново винищується народ шляхом релігійного й національного переслідування, масово переселяється корінне українське населення з Засіяння, Лемківщини, Холмщини, Гуцульщини, Придніпров'я, Причорноморя та Криму й замішується його чужоплемінними етнічними групами.

Та прав народу до його рідної землі такими методами не знищити. Заховані глибоко в надрах землі там усе ще зберігається незнищимі архіви, що в кожний час зможуть засвідчити, хто був споконвіку домовитим господарем на даній землі. Це археологічні матеріали, живі свідки давно-минулих часів, найбільш незбиті наукові докази, що сягають далеко у сиву глибину прайсторичних епох. Безліч іх має кожна частина української землі, перш за все Київ, Львів та Перемишль.

I.

Коли приходиться відкривати сторінки найдавнішої історії наших городів, треба в першу чергу зупинитися над тим, що привело наших предків до вибору цього саме місця поселення. Без сумніву, географічне положення має тут вирішне значення. Відомий основник антропогеографії німець Ф. Рачель¹ (1844—1904) підкresлив уже важливість рік для прайсторичної людини. Вони мали безперечний вплив на матеріальну й духову структуру поселенців, були стрижнем перших родових, племінних, а далі державних організацій (Київська Русь на Дніпрі) та лучниками з широким світом і його культурними й цивілізаційними досягненнями як найкращі на ті часи комунікаційні шляхи.

Найважливіший водно-сухопутний шлях західноукраїнських земель ішов у прайсторичних та ранньоісторичних часах із півночі, від Балтику здовж Одри, Висли, Сяну² й Дністра до Чорного моря. Приблизно з половини III. тисячоліття до Хр. мандрювали ним на схід, на відтинку Шлесько-Подністров'я, один за одним, різні гурти прайсторичного населення центральної Європи, в пошукуванні ліпших земель, кращого прожитку та ширших можливостей товарообміну. І саме на цьому прадавньому шляху в ран-

ньоісторичних часах засновано, для його опанування й контролі, кілька важливих княжих городів: Перемишль і Ярослав над Сяном та Галич із воєнно-торговельною пристанню на Дністрі.

Перший із цих городів — **Перемишль** — був заснований на здавна заселеному місці, як на це вказують археологічні знаходи з різних часів у самому місті та в його більшій і дальшій околиці. Найдавніші з них походять ще з палеолітичної (старшої камяної) доби, приблизно 25.000 років тому, за обчисленням П. Єфименка.³ Одну стоянку палеолітичних мисливих з того часу відкрив Ю. Полянський 1933 р. в Перемишлі над Сяном. На ній він викопав кості мамута, носорога, рена, зубра й інших старовинних тварин, що жили тоді на терені сьогоднішнього Перемишля, а між ними кістяне й рогове знаряддя та старопалеолітичне й прототипи верхньопалеолітичного крем'яного знаряддя, які він назвав праорінськими. Детальний стилістичний аналіз цього крем'яного знаряддя виявив **місцевий** розвиток палеолітичної крем'яної індустрії оринського типу з пізнього мустеріену і тому згадана перемиська палеолітична стоянка має велике значення для історії культурного розвитку України в льодовій добі.⁴

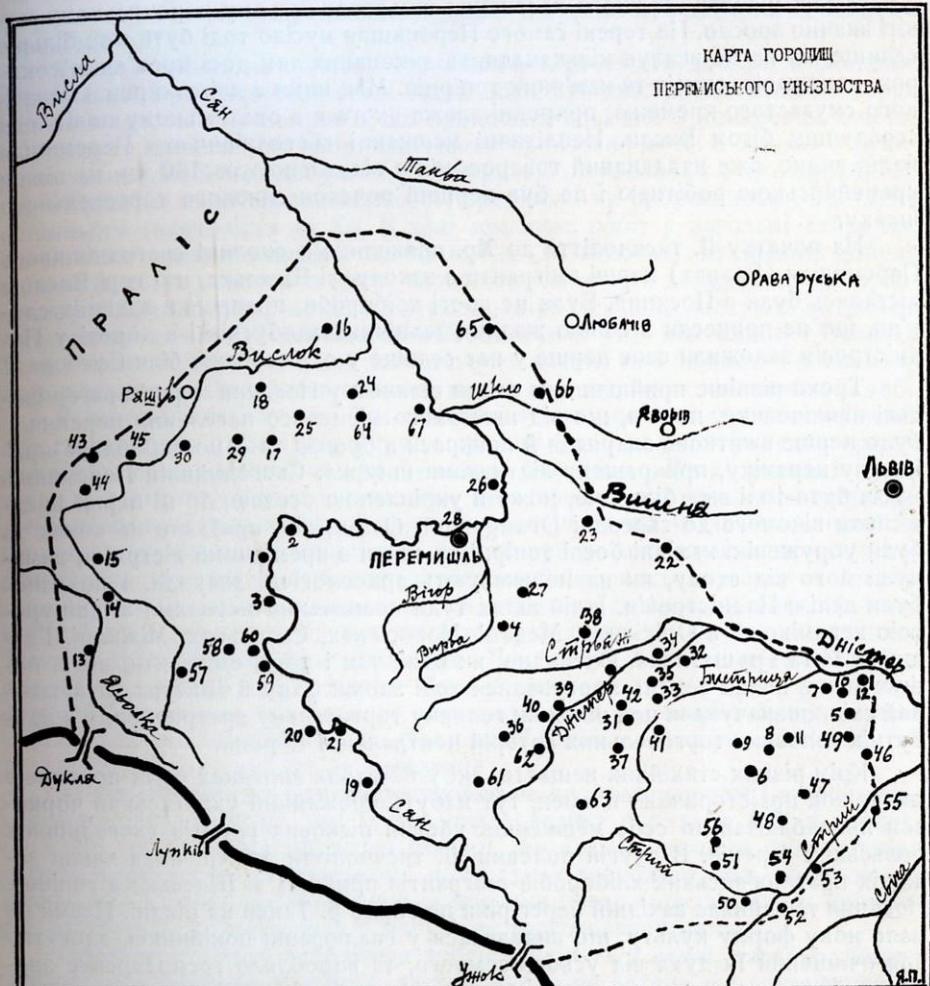
Не менш важливою є друга палеолітична стоянка, що її відкрили роком раніше (1932) в цегельні Тайха в Перемишлі. На глибині 12 метрів розкрили там багато костей мамута, носорога й інших дилювіальнích тварин, між ними крем'яне палеолітичне знаряддя солютрейського типу і ніж з оленячого рогу.⁵ З того самого часу походить спідня щелепа людини кроманьонської раси (*homo aurignaciensis*), що її в листопаді 1926 р. вимила вода, разом із двома мамутовими зубами, з дилювіальних верстов піску на правій березі Сяну у Валеві біля Перемишля.⁶ Щелепа виказує високий ступінь скамяніlosti, має темну шоколядну краску та є на сьогодні найдавнішим і єдиним останком самої палеолітичної людини на західніх українських землях.⁷

Усі три згадані находки вказують на те, що вже в останній міжльодовій добі (Рисс-Вюрм) перші взагалі людські жителі західних українських земель, які прийшли були горі Дністром⁸ у звільнену від льодовика долину р. Сяну, знайшли околицю сьогоднішнього Перемишля пригожою для сталого, як на тодішні умовини таборування. На жаль, досі не відкопано їх поховань у перемиській землі, щоб на підставі похоронного ритуалу можна було, хоч частинно, відтворити один із головних виявів духової сфери палеолітичної людини.

Не було прірви в заселенні місця сьогоднішнього Перемишля і його найближчої околиці теж у наступній, **мезолітичній** добі (8000—5000 до Хр.), коли після-палеолітичне населення звільненої від льодовика України з його арктичною культурою примінювалося до нових умовин життя на непорослих піскових дюнах серед молодого лісу. На перемиському передмісті Вовче та в с. Гурко біля великого коліна Сяну на схід від Перемишля були викопані рогові топірці пізнього мезолітичного (кампінського) типу. Такі самі два топірці були добуті з р. Сяну у Тучапах⁹ між Радимном і Ярославом. З цього виходило б, що тогочасні праляемишилаки, в часі полювань на дрібні лісові тварини (мамутів та носорогів уже не було) просувалися горі Сяном у сторону незнаної їм ще Висли, відкриваючи тим майбутній головний шлях прайсторичної Галичини.

В **неолітичній** (5000—2500 до Хр.) та **енеолітичній** (2500—1800 до Хр.) добі житлові умовини в долині р. Сяну значно покращали. Висохи післяльодовикові мочари, і це уможливило колишнім мисливим та рибакам усамостійнитися економічно, перейти від збирання готових плодів природи до їх плянової продукції — до хліборобства. За археологічними знаходами

КАРТА ГОРОДИЩ
ПЕРЕМІСЬКОГО КНЯЗІВСТВА

КАРТА ГОРОДИЩ ПЕРЕМІСЬКОГО КНЯЗІВСТВА

Повіти: **Березів**: 1. Ноздрець — 2. Павлокома — 3. Темешів; **Добромиль**: 4. Городище; **Дрогобич**: 5. Більче — 6. Борислав — 7. Горуцько — 8. Дрогобич — 9. Лішня — 10. Раделич — 11. Слонсько; **Жидачів**: 12. Устє; **Кросно**: 13. Ветржно — 14. Кросно — 15. Одржиконь; **Ланьцут**: 16. Городище — 17. Гусів — 18. Ланьцут; **Лісько**: 19. Городск — 20. Гочів — 21. Звежинь; **Мостиська**: 22. Волостків — 23. Завадів; **Переворськ**: 24. Переворськ — 25. Ходаківка; **Перемишль**: 26. Валява — 27. Гдешичі — 28. Перешиль; **Риців**: 29. Городище — 30. Любеня; **Самбір**: 31. Вільшаник — 32. Гординя — 33. Городище — 34. Кружки — 35. Кульчиці — 36. Лаврів — 37. Лопушна — 38. Ракова — 39. Смільниця — 40. Старий Самбір — 41. Ступниця — 42. Чуква; **Стрижів**: 43. Городище — 44. Тропе — 45. Чудець; **Стрий**: 46. Вовня — 47. Голобутів — 48. Довголука — 49. Кавсько — 50. Корчин — 51. Підгородці — 52. Побік — 53. Розгірче (манастир) — 54. Синевідсько низкé — 55. Станків — 56. Урич; **Сянок**: 57. Мимонь — 58. Страхотин — 59. Сянок — 60. Трепча; **Турка**: 61. Грозвьова — 62. Спас — 63. Туре; **Ярослав**: 64. Журавчики — 65. Сурмачівка — 66. Тухля — 67. Ярослав.

з багатьох місцевин¹⁰ число населення в сьогоднішньому перемиському повіті значно зросло. На терені самого Перемишля мусіло тоді бути вже більше селище, як на це вказує кільканадцять викопаних там досі крем'яних сокирок, кинджалів, списів та кам'яних топірців. Між ними є дві сокирки з оздобленого смугастого кременю, природні злома якого є в опатівському повіті над середушим бігом Висли. Неолітичні мешканці сьогоднішнього Перемишля мали, видно, вже наладнаний товарообмін з віддаленою на 160 км. на північ кременярською робітнею і це був перший початок сянового торговельного шляху.

На початку ІІ. тисячоліття до Хр. з'явилися в околиці сьогоднішнього Перемишля (Валява) перші емігранти з заходу, зі Шлезька, що горі Вислою дістались були в Посяння. Були це вбогі хлібороби, прародичі західних слов'ян, що не принесли з собою жадних технічних здобутків і в дорозі у Подністров'я заложили своє перше у нас селище у с. Котованю біля Самбора.¹¹

Трохи пізніше прийшли тим самим шляхом у Посяння перші прагерманські півкочовики, плем'я, що від шлезького місцевого населення перейняло було перше вжиткове знаряддя й прикраси з бронзи та само виробляло прикметну кераміку, прикрашену відтисками шнурка. Сьогоднішній Перемишль мусів бути тоді вже більшою, може й укріпленою оселею, бо ці перші предвісники відомого до сьогодні *Drang nach Osten*, хоч приїхали на конях та були уоружені в кам'яні боєві топірці та списи з крем'яними вістрями, вимінували його від сходу, як на це вказують археологічні знаходи, і подались були далі в Подністров'я. Їхній шлях туди позначений могилами зі „шнуровою керамікою“ в Оріхівцях, Медиці, Новосілках, Селиськах, Міжинці, Гедичах¹² та Грушатичах. Очевидно, як одні, так і другі емігранти, що в пошукуванні нових земель просувалися тоді здовж Сяну й Дністра на південний схід, позначували цей шлях як головну торговельну артерію, одну з найбільших головних торговельних артерій центральної Європи.

Крім різних стихійних нещасть, які у багатьох випадках були причиною мандрівок прайсторичних племен, тут мабуть урожайний український чорнозем приваблював до себе мешканців убогих піскових ґрунтів сьогоднішніх польських теренів. В другій половині ІІ. тисячоліття до Хр. нова хвиля західних праслов'янських хліборобів-емігрантів прийшла зі Шлезька в горішнє Посяння та зайняла західний берег ріки по гирло р. Танви на півдні. Племя це мало нову форму культу, що виявлялася у спалюванні покійників, здогадно для очищення їх духа від усього земного, та виробляло господарське знаряддя й прикраси так зв. лужицького типу з бронзи. Відкривши сяновий торговельний шлях, ці люди стали заселяти своїх найближчих південних сусідів бронзовими виробами, доказом чого є сьогодні знаходи бронзових предметів лужицького типу з Сіняви, Пелкинь та Радимна у ярославському повіті. На терені самого Перемишля було досі відкрите одне тільки тіlopальне поховання їхнього ливаря-мінайла.¹³

Під кінець ІІ. тисячоліття до Хр. перемиська прайсторична оселя мала вже зв'язок із землями по той бік Карпат. Археологічні знаходи вказують на існування тодішнього торговельного шляху здовж Сяну аж до його джерел, а далі через Карпати на південь у долину р. Ужу.¹⁴ Цим шляхом дістався до прайсторичної перемиської оселі бронзовий скарб виробів закарпатського типу (вістря на спис, сокирка, ковало і кілька прикрас), що зберігається сьогодні в археологічному музеї в Кракові.¹⁵

Прайсторичний Перемишль мав водночас посередній зв'язок іздалекою північчю, з надбалтійськими краями, також сяновим шляхом, але в протилежному напрямі, з півночі на південь. Единим на сьогодні доказом цього

є бронзовий боєвий топірець балтійського типу, що був добутий із землі на терені міста.¹⁶

Трохи пізніше, на початку останнього тисячоліття до Хр., в околицю перемиської праісторичної оселі стали доходити дністровим шляхом перші впливи здалекого Подніпров'я, що приносили нові ідеї й уліпшення в металургічному промислі, як напр. відливання бронзових мечів в одному з рукотяту. Один такий меч добули з р. Вігору в Рожубовичах біля Негрибки.¹⁷

Життя на місці сьогоднішнього Перемишля не проривалось і протягом останнього тисячоліття до Хр. В ході земляних робіт у цегольні Тайха натрапили на останки селища з тих часів,¹⁸ а „на Козаках“ на Засянні добули з землі молот з оленячого рогу, вкритий прикметним гальштатським орнаментом.¹⁹ Археологічні знаходи з сусідньої Ярославщини вказують на дальші торговельні зв'язки зі шлезькими емігрантами в углі між Сяном і Вислою. Та все таки досі не було сліду живішого посилення цих зв'язків з племенами дальших земель. Це стало помітніше тільки в наступній, т. зв. римській добі.

У перших століттях по Хр. переможні змагання римлян за панування над старовинним світом пересунули границі їхніх колоній у безпосереднє сусідство з сьогоднішніми українськими землями. Меткі римські купці зразу ж стали користуватися нашими пра старими торговельними шляхами, добули тим нові ринки збути і спричинили поширення впливів класичної та провінціально-римської цивілізації й культури до найдальших закутків наших земель. Їхні шляхи позначені тепер скарбами римських монет та знахідками окремих денарів, і одним з них був сяново-дністрянський шлях. На вживання його у римську добу вказують тепер знахідки римських монет здовж Дністра, далі у Медиці, Нижанковичах і Пикуличах, перемиського повіту, та в низці місцевостей Ярославщини. Один із римських купців помер у пра історичному Перемишлі, там його, за римським обрядом, спалили й похоронили у бронзовій попільниці на місці „Казанів“.²⁰ Слідів оселі з римської доби на терені Перемишля досі ще не виявлено.

Зв'язки Посяння з Наддніпрянщиною не проривалися теж і в добі великих переселень народів, що їх викликала велика посуха в Азії в перших століттях по Хр. Наддніпрянські ганчарі, що здавна засвоїли були техніку виробу кераміки на ганчарському колі, стали виробляти тоді такий посуд прикметного сірого кольору і кілька посудин цього типу дісталося дністрошим шляхом аж у Перемишль,²¹ мабуть як торговельний імпорт.

Перемишль і його найближча околиця криють у землі, напевно, багато більше пра історичних пам'яток, та тут ніколи не ведено ще систематичних археологічних розкопів, а все, що відоме, відкрито принагідно в часі земляних робіт.

II.

В княжих часах Перемишль став осідком князя, володаря цієї західної частини української національної території. Сталося це головно з огляду на його виїмково сприятливе географічне положення при південному сході у широку долину р. Сяну, там де вона круто повертає від гирла р. Вігору на захід. В цьому місці сходилися тоді чотири головні шляхи.²² Один з них приходив із заходу, зі Шлезька, через Krakів-Судомир-Ярослав, другий із півдня, з Угорщини, через дуклянський провал (літописні „руські ворота“) — Ряшів-Ярослав, третій — „королівський путь“ Галицько-волинського літопису — проходив теж з Угорщини через „Руський Провал“ здовж р. Солінки й Сяну. Він мав свою відногу, що йшла з Ужгороду через Ужоцький провал

та лучилася з ним по галицькому боці над горішнім Сяном. Вкінці четвертій шлях проходив зі сходу, зі Звенигороду, де був вузловий пункт трьох шляхів: північного (балтійського), через Володимир Волинський, східного (київського) через Броди та південно-східного (чорноморського) через Галич.

Оце перехрестя прастиарих торговельних шляхів мало величезне значення для пізнього росту княжого города Перемишля. Цього й шукав його основник, правдоподібно один із чеської княжої династії Пшемислів. За її панування зростаюче в силу чеське князівство зайняло було спершу Краків, а після смерті князя Святослава Ігоревича київського (972) підбило під свою владу, на короткий час, теж Червенські городи. В часі цього короткого панування Чехів у Галичині один з іхніх князів, на ім'я Пшемисл, заложив був у 970-их рр. на оборону ново-здобутих земель город-твердиню і назвав його своїм ім'ям.²³ У 981 р. Перемишль згадується вже в київському літописі.

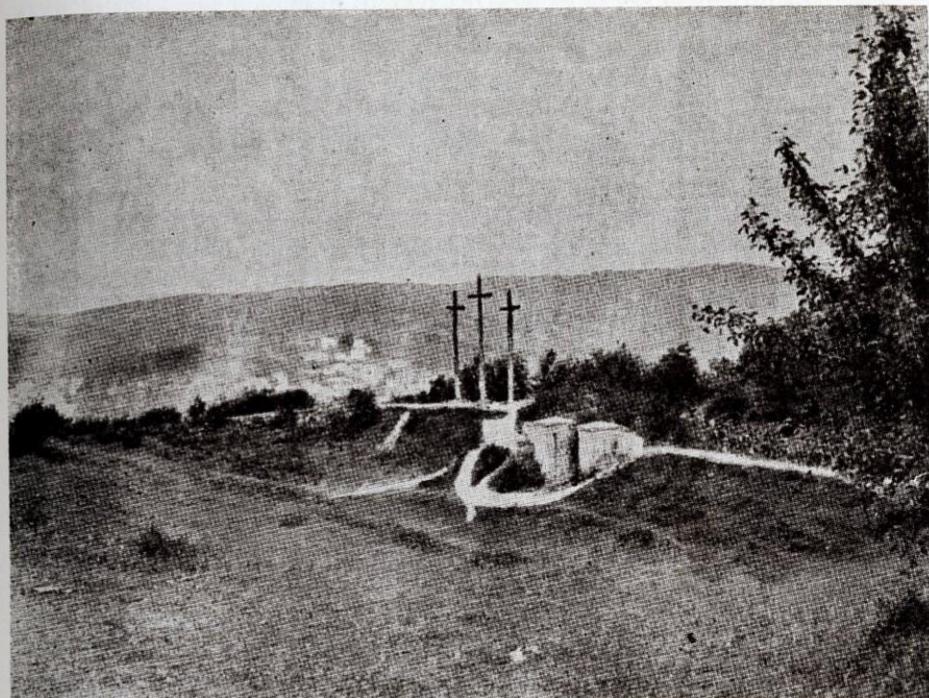
Княжий Перемишль засновано на споконвіку українській території. Археологічні досліди, зокрема розміщення в терені українських та польських городищ на захід від Сяну, понад усякі сумнів вказують на те, що східня границя краківського князівства Вислян, північої Малопольщі, була в княжих часах на рівні Дунайці, долина якої густо обставлена городищами, чолом до сходу. З другого боку природну західню границю перемиського князівства, висунену великим луком до заходу, творила ріка Вислок, теж із низкою городищ здовж неї.²⁴ По середині між обома цими укріпленими природними границями простягався, згідно з дослідами М. Кордуби,²⁵ величезний праліс, що його останки збереглися до сьогодні між долішнім бігом р. Вислока й Сяну, Вислою і Дунайцем. Ця 80—100 км. широка, незаселена смуга землі творила з кам'яної аж по княжу добу відвічну природну границю між Україною та Польщею на просторі між Вислою та Карпатами.

У княжій добі, між цією границею та Перемишлем був заселений простір, 60—80 км. завширшки, з розкиненою по ньому цілою низкою городищ. З цього боку, прямо з заходу, княжому городові грозила тільки незначна небезпека від невеликих польських відділів, що іноді прорубами продиралися крізь праліси в долину Сяну для грабіжництва. Тому завданням перемиського укріпленого города ніколи не була охорона західних границь Галицької Держави, бо Сян ніколи не був цією границею. Стратегічне значення міг мати Перемишль тільки на випадок ворожого наступу здовж Сяну — польського з півночі, чи мадярського з півдня. І справді, сильною княжою твердинею він виявився, разом із м. Ярославом, у боях проти цих (1071) і тих (1097). Не менш важливим завданням княжого Перемишля було — треба думати — забезпечення вигідного торговельного шляху здовж Сяну.

Літописних вісток, що можуть бути вказівками для археологічних дослідів над топографією княжого Перемишля, дуже мало й усі вони, за єдиним виїмком (1071 р.), дуже лаконічні. Подає їх київський літопис та краківський літописець Ян Дlugosz, що користав із двох затрачених сьогодні перемиських літописних зводів: княжого, редактованого коло 1100 р., та єпископського (1225 р.).

Доволі детальний опис укріплень Перемишля та взагалі його оборонності подає Дlugosz під 1071 р.,²⁶ пишучи про похід на нього краківського Болеслава Сміливого. З цього опису виходить, що княжий город Перемишль був сильно укріплений високими валами з численними вежами й глибокими ровами, а також рікою Сяном, яка плила попри місто з північного боку. За загально прийнятим в Україні звичаем він складався з двох частин, що з них кожна мала свої власні укріплення. Це було властиве місто, торговельно-ремісничий центр, та замок — укріплений осідок князя, який входив у си-

стему фортифікацій міста. Як видно з опису боїв, він служив теж останнім прибіжищем для мешканців міста на випадок крайньої небезпеки. Про силу укріплень перемиського княжого замку найкраще свідчать слова самого літописця. „Добути замок було важко, — каже Длugoш — бо й Русини (Rutheni) завзято його боронили і замок був знаменито укріплений природним положенням та численними вежами. Але Болеслав не покидає облоги й ціле літо перебув під перемиським замком, сподіючись добути його голодом. Та зчинених у замку перемишлян найбільше мучила спрага, бо ніодин замок,

Три Хрести на Замковій горі, де колись мала стояти княжа катедральна церква.

приміщений на горі, — каже Длugoш — не мав тоді води²⁷ і це примусило їх піддатися²⁸.

Іпатський літопис тільки раз згадує описаний тут княжий замок. „Ярославъ-же, сынъ Святополчъ — каже літописець під 1097 р. — приде съ Угры и король Коломанъ и два пископа, и стала около Перемишаля по Вагру, а Володарь затворися в градѣ“. З дального оповідання знаємо, що добре укріплений город не був добутий і після переможного бою „побегоша Угри и мнози истопоша в Вягру, а друзии в Сану“.²⁹

В цьому ж літописі під 1152 р. є згадка про перемиський княж-двір за містом („загородний“), на лузі над Сяном, багатий всякими припасами. Це, очевидно, не був описаний Длugoшем замок, бо той стояв на високій горі (in sublimi), лиш — як треба здогадуватися — літній осідок князя.³⁰

Серед княжого замку стояв величавий катедральний Собор св. Івана Христителя, побудований князем Володарем Ростиславичем. Про нього з подивом згадує Длugoш у кількох місцях своєї історії. На вступі до неї, в ка-

талозі визначних міст, без зазначення року, він подає: „Item Przemislia a Przemisla fundata episcopali dignitate et arce et **templo in arce** ex petra quadra erecto magis quam ulla alia re fluvio insuper Saan subter illam decurrente insignis“³¹ тобто: „а далі Перемишль, заложений Пшемиславом (Пшемислом), був визначний єпископською гідністю (осідком єпископа) і замком і більш ніж чимнебудь іншим — церквою на замку, побудованою з тесаного каменя, крім того рікою Сян, що пливе попри нього“.

Та в наступній згадці про перемиський Собор Длугоша описує сумну долю, що стрінула цей собор на початку XV. ст. Ягайло, в часі свого побуту в Перемишлі у 1412 р. — як би з жalem каже він — віддав руську катедру „прегарно збудовану з тесаного каменя“ латинникам (полякам), казав викинути з церковних гробів руських небіжчиків, у цьому, очевидно, й тлінні останки князя Володаря Ростиславича, і посвятити її на костел.³² А в 1470 р. княжий собор св. Івана розібрано і з його каміння побудовано сьогоднішню польську катедру в Перемишлі.³³

Подібна доля стрінула й перемиський княжий замок. Безпосередньо після загарбання Галичини Польщею в половині XIV. ст. король Казимир казав збурити його і поставити новий замок біжче міста, який продовж наступних двох століть кілька разів перебудовувано відповідно до вимог тодішнього способу воювання. Востаннє зробив це італійський архітект Галеаццо Алліяни в 1630 р. і руїни цього замку, відновлені австрійською владою у половині XIX. ст., збереглися до сьогодні.³⁴

III.

Археологічних пам'яток княжої доби з терену Перемишля теж дуже мало і всі вони найдені принаїдно, бо досі не було там ще жадних археологічних розкопів. Причиною цього був факт, що від часу побудування там австрійської кріпости в 1873 р., Перемишль, разом з найближчими селами, зокрема його „Високий Замок“, став важливим військовим об'єктом і залишився ним до сьогодні.

Із сьогоднішньої ситуації в терені виходить, що останків описаного Длугошем перемиського княжого замку треба шукати на так зв. „Високім Замку“, але верх цього замку так сильно змінив свій вигляд у часі будови австрійських військових фортифікацій, що сьогодні в терені й сліду нема з колишніх княжих укріплень. Саме місто-город розташоване було внизу, на правому березі р. Сяну, на місці сьогоднішнього Перемишля.

Кам'яні фундаменти якоїсь середньовічної церкви з тесаного каміння були найдені принаїдно при кінці 1920 рр. біля будинку польського „Музею Перемиської Землі“, за вежею з міським годинником. Біля фундаментів найдено тоді, за оповіданням робітників-копачів, сліди одночасного цвинтаря з бронзовими складаними хрестиками-енколпіонами біля небіжчиків, але цю важливу історично-археологічну знахідку затаїла тоді управа музею, бо вона була „русська“.³⁵ Годі сьогодні сказати чи були це останки собору св. Івана, бо Длугош подає раз, (I, 52), що він був „in agse“, а другий раз (XII, 149) зміщує його „in castri medio“. Одне тільки певне, що церкви княжого Перемишля були муровані з тесаного каміння (київські були цегляні), а вслід за тим були прикрашені різьбою й іншими архітектурними елементами в романському стилі, подібно як у княжому Галичі-Крилосі. І ці і ті були витвором однієї західноукраїнської архітектурної школи, що полягала в удачній сполучці візантійсько-українського й романського стилю в одну гармонійну цілість.³⁶ Ми впевнені в тому, що віднайдення й детальний обслід останків

перемиського собору могли б причинитися до вирішення питання, коли саме було засноване перемиське єпископство.^{37а} Можливо, що деякою вказівкою послужила б тут записана еп. Пелешем стара перемиська традиція, за якою княжа катедра стояла на місці, де до 1945 р. були три хрести на Високім Замку.^{37б}

Далі знаємо з терену самого Перемишля чотири окремі поховання ранньої княжої доби, найдені в різних часах при земляних роботах. Одне з них, мабуть найдавніше, відзеркалює ще старі патріархальні відносини в родині. Тут, за тодішнім звичаєм, був похований чоловік разом із жінкою. Груди чоловіка були пробиті залізною стрілкою, що була, мабуть, причиною його смерті, біля нього лежав ніж із кістяною ручкою та пряжка від ременя. Побіч жінки, що мусила „добровільно“ йти за чоловіком у могилу, був малий глиняний горщик, колись із їжею „в дорогу на той світ“, браслет, кістяний гребінь та бронзові дротяні перстені, прикрашені кораликами.³⁸ Другі поховання викопано при Грунвалдській вулиці на Засянні. У двох з них кістяки були скорчені, що доволі рідко трапляється у похоронному обряді княжої доби та є, мабуть, пережитком з праісторичних часів, знаним теж із інших українських земель (Волинь, Київщина, Харківщина). За могильними дарами їх можна віднести до X—XI. ст.³⁹

Найдений випадково на терені Перемишля скарб срібних куфійських монет-діртемів (понад 700 штук) з часу династії Саманідів (874—998) є наявним доказом інтенсивної торгівлі з Надніпрянчиною у ранній княжій добі, вже в первих початках існування перемиського города. На жаль, тільки 46 монет з цього скарбу вдалося зберегти у 1849 р. для цісарського нумізматичного кабінету у Відні, а решта була перетоплена на срібло.⁴⁰

З кількох дрібних перемиських знаходів княжої доби найбільшу культурно-історичну вартість має кам'яна матриця-формочка для відливання з бронзи релігійних нагрудних образків.⁴¹ Такі формочки були роблені з м'якого каменя (ватник, лупак, сланець) і складалися звичайно з двох частин, зложених разом. На одній з них була негативно різьблена лицева сторона бажаного предмету, друга була гладка. Розтоплений метал вливався між них вижолобленим в обох частинах отвором. Згадана тут формочка вказує на власне бронзівниче виробництво літописного Перемишля та на його тісний зв'язок з однородним київським виробництвом.

До цього ж роду релігійних пам'яток княжої доби належать теж знані по всій Україні бронзові енколпіони, що з них кілька викопали біля загаданих вище фундаментів білокам'яної церкви, а один на городі Дівочого Інституту в Перемишлі.⁴² Це складані з двох частин нагрудні хрестики, злучені завісами в одно та прикрашені ритими або плоскорізьбними фігурами Христа, Богородиці і святих. Вони внутрі порожні і в них носили, мабуть, мощі святих.⁴³

Мало знахідок княжої доби маємо теж з найближчої околиці Перемишля, де Длугош згадує села та боярські укріплені дворища (*munitioes*) захоплені Болеславом в часі його нападу на Перемишль у 1071 р. Досі знане є тільки одне городище у с. Гдешичах та з с. Яксманіч бронзовий єпископський хрест з ритим на нім написом: *Победа на бѣсъ та datoю 1181 р.*⁴⁴ Причина в тому, що як було вже сказано, на терені Перемишля й його найближчої околиці досі не було жадних археологічних дослідів, якщо не враховувати сюди одну могилу, що її ще у 1774 р. розкопав перемиський протомедик Андрій Крупінський на полі „Бабине“ на Засянні.⁴⁵ За народнім переказом на цій могилі мала стояти колись „кам'яна баба“, яких багато було по всій Україні за часів інвазії печенігів. Українські князі нераз вживали цих

кочовиків як наємного війська у боях проти поляків і тим треба пояснити існування їхніх „кам'яних баб“ у перемиській землі, куди інвазія печенігів не сягала.

У висліді вище сказаного стає безсумнівним, що Перемишль, хоч первісно мабуть і заснований чужинцем-чехом, але згодом розбудований українським князем Володарем Ростиславичем, укріплений сильно, прямо до нездобуття та прикрашений білокам'яними церквами в західноукраїнському стилю, був княжим столичним городом з своєю власною династією та власним важливим завданням оборони західніх частин українських земель перед ворожими наступами з півночі та з півдня; був чисто українським старовинним городом, ровесником Звенигороду, Теребовлі й Галича, і на рівні з ними та другими княжими городами сповняв свою політично-організаційну, стратегічну й культурно-економічну місію. Тому археологічне обслідування його території, виявлення останків його укріплень, монументальних будівель та всіх житлових слідів, як також вивчення його напевно високої матеріальної культури у всіх її ділянках є дуже важливе для складення повної картини культурно-історичного життя не тільки у Галицько-волинській Державі, але й у цілій Україні княжих часів.

Цими думками руководився перемиський єпископ Йосафат Коциловський, коли в 1939 р. пропонував авторові цієї статті взятися, на Його ж кошти, за систематичні археологічні досліди на території княжого Перемишля, починаючи з частин, не охоплених військовими укріпленнями. При тому вирішено розпочати розкопи від с. Валяви, старовинної маєтності перемиських єпископів ще з княжих часів.

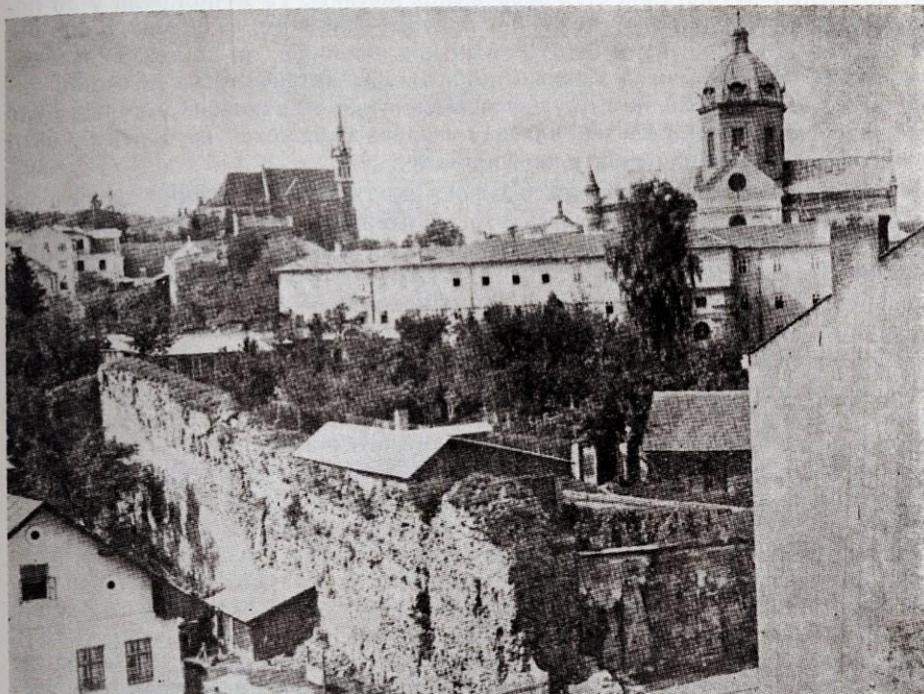
Валява, згадана вже в ерекційній грамоті перемиського катедрального собору з 1293 р.,⁴⁶ розташована у віддалі 10 км. на північ від Перемишля, в місці з природи оборонному, де зі східного боку хоронить її глибокий меандер р. Сяну. Кругом були колись заможні боярські дворища, сьогодні села Вишатичі, Болестрашичі, Бушковичі, Дуньковичі, Малковичі й Гнатковичі, де жили у княжих часах нащадки бояр Вишати, Болестраша, Бушка, Дунька, Малка й Гнатка.⁴⁷ З цього місця, з Валяви, ми й розпочали влітку 1939 р. систематичний археологічний обслід найближчої околиці княжого Перемишля, на великому цвинтаріщі по південному боці будинку Управи єпископських столових дібр.⁴⁸

Валявське цвинтаріще — це на сьогодні найбільше на західних українських землях цвинтаріще ранньої княжої доби (88 поховань без могильного насипу), що було вцілості просліджено. Поховання були більшістю розміщені довгими рядами, досить густо побіч себе, головами до заходу, і завжди окремо. Тільки в одному була мати разом з дитиною. Руки у покійників були витягнені здовж тіла або зложені долонями на сороміцьких костях. Сьогоднішній звичай складати руки на грудях можна було завважити тільки у двох чоловічих похованнях. Воно належить до того типу могильників, які — хоча вже ранньо християнські — є помітні звичаєм давати небіжчикам в могилу ще різні ювелірні прикраси, рідше зброю та предмети щоденного вживання.

Найчисленнішу групу між прикрасами у Валяві становили **ковтки** східного (українського й білоруського, у 7 відмінах) та західного (чесько-польського) типу. Розкопи виявили, що жінки нанизували ковтки другого типу у дірки в шкіряному пояску, який носили, мабуть, як чільце на чолі та зисках і тоді ковтки звисали над обома висками перед вухами, звичайно по кілька з одного й другого боку лица. На питання про спосіб ношення ковтків українського типу розкопи не дали відповіді.

Інтересною находкою з культурно-історичного боку є два дротяні ковтки, що їх ми нашли, по одному, у двох **чоловічих** похованнях біля лівого вуха. Археологічні аналогії до цього звичаю добула К. Мельник-Антоновичева з волинських могил, у землі Лучан,⁴⁹ історичну аналогію подає візантійський історик Лев Діякон (Х. ст.) при описі вигляду князя Святослава Ігоревича. Джерела цього звичаю треба шукати, мабуть, у народньому віруванні у його магічну, лікувальну силу.

До прикрас голови валявських жінок належало також **чільце**, останки якого збереглися в одному з поховань. Воно було зроблене, мабуть, з паякої

Дільниця „Владиче“ в Перемишлі. Рештки мурів з кінця XV і пол. XVI ст.

сочка тканини, на яку були нашиті маленькі срібні, золочені бляшки, з якимсь тисненим орнаментом. Його форму годі було збагнути, бо бляшки були по-ломані на дрібні куски.⁵⁰

В одному похованні були теж дві низки скляних і бурштинових **коралів**, частіше подибувалися срібні й бронзові перстені та скляні й бронзові браслети різного типу.

Чоловічі поховання були бідніші на дари. На цілому цвинтарії ми викопали лише кілька пряжок до ременів та кілька срібних і бронзових перстенів, що їх носили, головно на лівій руці. В одному похованні був вояк, якому дали „на той світ“ залишний боєвий топір з хрестовидно розширеним обухом (Х.—XI. ст.) та до рукопашного бою три більші ножі, привішені, мабуть, до пояса, або засунені за нього.

Єдиним предметом побутового вжитку, що був викопаний з одного поховання на валявському цвинтарії, було залізне окуття дерев'яної ло-

нати. Може не буде безосновним здогад, що це був саме гробокопатель-грабар, якому дали „на той світ“ лопату — знаряддя його праці. Такий бодай звичай — як нас запевнювали — є ще сьогодні досить поширеній.

Із **взуття** не збереглися у ваявських похованнях ніякі останки за відсутністю сприятливих умовин (дубові домовини). Единим слідом **одягу** можна вважати кусок грубої тканини в одному похованні — якщо це не є останок ковра чи верети, що ними, за тодішнім звичаем, було обгорнене тіло покійника.

Антropологічного типу населення старовинної Валеви годі було точно встановити через поганий стан збереження кістяків. Та за помірами у 36 похованнях пересічний ріст чоловіків виносив 166.2 см., а жінок 155.5 см. Виходить, що жінки були багато нижчі від чоловіків, як це теж виявилося і у висліді розкопів могил з княжої доби В. і К. Антоновичами при кінці минулого століття на Волині. Друге завваження: на 88 поховань у Валеві було 64 чоловічих і тільки 24 жіночих. Це вказувало б, може, на більшу довговічність жінок від чоловіків у княжих часах.

На підставі хронологічних вказівок, що їх дає стилістична аналіза археологічних матеріалів з ваявського цвинтаря, приходиться ствердити, що воно було вживане у X.—XI. ст. Ковтки східнього, зокрема київського та мінського (білоруського) типу є доказом торговельних зв'язків Валеви, посередньо через Перемишль, з Наддніпрянчиною, так як західні ковтки вказують, як уже сказано, на такі ж зносини зі слов'янським Заходом.

Шукаючи колишнього місця замешкання людей, хоронених на ваявському цвинтарі, ми найшли його у віддалі 250 м. на північний схід від місця розкопів. Це було невелике **городище**, забезпечене з одного боку стрімким обривом у долину р. Сяну, з другого боку яром невеликого безіменного потока, що впадає за городищем у Сян, а з доступного третього боку глибоким ровом, що ним іде тепер сільська дорога. Та через вибух другої світової війни (розкопи провадились продовж місяця серпня 1939) не було часу хоч би на пробні розкопи на цьому городищі. Воно було осідком якогось боярина перемиського князя. Сліди самої Валеви-села княжих часів та його погребища ми найшли на північ від сьогоднішньої Валеви, на полях „Загуміння Велике“, де — плянуючи розкопи на наступний 1940 рік — ми розкопали лише кілька розвідкових ровів-траншей. Та війна не дозволила перевести намір у діло. Тому на описаному ваявському цвинтарі, призначенному тільки для рідні боярина і його найближчого оточення, не виявилися в могильному інвентарі помітні соціальні різниці.

Значення наших розкопів у Валеві в тому, що вони виявили безсумнівно українську етнічну приналежність населення цієї місцевості в княжих часах. На це вказує тамошній спосіб та обряд поховання, загально прийнятий в Україні, як теж український стиль прикрас-дарів. Единий вийняток між підмінами — це ковтки західнього типу, що були найдені у 9 похованнях, у кількох випадках разом з ковтками українського типу. Це були очевидно українські жінки вищої сфери, що могли мати імпортовані з Праги чи з Krakova прикраси. Видно, панування чехів та поляків у Перемишлі та його околиці було таке коротке (приблизно десять літ), що воно навіть не позначене більшою кількістю знахідок західнього типу.

Коли йдеться про те, до котрого з літописних племен можна зарахувати населення княжого Перемишля та цілого перемиського князівства, то — як на сьогодні — ми близькі переконання, що це були літописні **Білі Хорвати**. М. Грушевський сумнівався, що правда, свого часу (1899) в існування русь-

нати. Може не буде безосновним здогад, що це був саме гробокопатель-грабар, якому дали „на той світ“ лопату — знаряддя його праці. Такий бодай звичай — як нас запевнювали — є ще сьогодні досить поширеній.

Із **взуття** не збереглися у ваявських похованнях ніякі останки за відсутністю сприятливих умовин (дубові домовини). Единим слідом **одягу** можна вважати кусок грубої тканини в одному похованні — якщо це не є останок ковра чи верети, що ними, за тодішнім звичаем, було обгорнене тіло покійника.

Антropологічного типу населення старовинної Валеви годі було точно встановити через поганий стан збереження кістяків. Та за помірами у 36 похованнях пересічний ріст чоловіків виносив 166.2 см., а жінок 155.5 см. Виходить, що жінки були багато нижчі від чоловіків, як це теж виявилося і у висліді розкопів могил з княжої доби В. і К. Антоновичами при кінці минулого століття на Волині. Друге завваження: на 88 поховань у Валеві було 64 чоловічих і тільки 24 жіночих. Це вказувало б, може, на більшу довговічність жінок від чоловіків у княжих часах.

На підставі хронологічних вказівок, що їх дає стилістична аналіза археологічних матеріалів з ваявського цвинтаря, приходиться ствердити, що воно було вживане у X.—XI. ст. Ковтки східнього, зокрема київського та мінського (білоруського) типу є доказом торговельних зв'язків Валеви, посередньо через Перемишль, з Наддніпрянчиною, так як західні ковтки вказують, як уже сказано, на такі ж зносини зі слов'янським Заходом.

Шукаючи колишнього місця замешкання людей, хоронених на ваявському цвинтарі, ми найшли його у віддалі 250 м. на північний схід від місця розкопів. Це було невелике **городище**, забезпечене з одного боку стрімким обривом у долину р. Сяну, з другого боку яром невеликого безіменного потока, що впадає за городищем у Сян, а з доступного третього боку глибоким ровом, що ним іде тепер сільська дорога. Та через вибух другої світової війни (розкопи провадились продовж місяця серпня 1939) не було часу хоч би на пробні розкопи на цьому городищі. Воно було осідком якогось боярина перемиського князя. Сліди самої Валеви-села княжих часів та його погребища ми найшли на північ від сьогоднішньої Валеви, на полях „Загуміння Велике“, де — плянуючи розкопи на наступний 1940 рік — ми розкопали лише кілька розвідкових ровів-траншей. Та війна не дозволила перевести намір у діло. Тому на описаному ваявському цвинтарі, призначенному тільки для рідні боярина і його найближчого оточення, не виявилися в могильному інвентарі помітні соціальні різниці.

Значення наших розкопів у Валеві в тому, що вони виявили безсумнівно українську етнічну приналежність населення цієї місцевості в княжих часах. На це вказує тамошній спосіб та обряд поховання, загально прийнятий в Україні, як теж український стиль прикрас-дарів. Единий вийняток між підмінами — це ковтки західнього типу, що були найдені у 9 похованнях, у кількох випадках разом з ковтками українського типу. Це були очевидно українські жінки вищої сфери, що могли мати імпортовані з Праги чи з Krakova прикраси. Видно, панування чехів та поляків у Перемишлі та його околиці було таке коротке (приблизно десять літ), що воно навіть не позначене більшою кількістю знахідок західнього типу.

Коли йдеться про те, до котрого з літописних племен можна зарахувати населення княжого Перемишля та цілого перемиського князівства, то — як на сьогодні — ми близькі переконання, що це були літописні **Білі Хорвати**. М. Грушевський сумнівався, що правда, свого часу (1899) в існування русь-

кого племени хорватів,⁵¹ а польський історик Шельонговскі вважав їх чеськими дулібами,⁵² але Білих хорватів зараховували до руських племен з українських істориків Д. Багалій,⁵³ І. Філевич,⁵⁴ С. Томашівський,⁵⁵ В. Пачовський,⁵⁶ сьогодні І. Холмський,⁵⁷ з російських істориків І. Барсов,⁵⁸ А. Шахматов,⁵⁹ в останніх часах Ю. Вернадський,⁶⁰ Н. С. Державин⁶¹ та В. В. Мавродін,⁶² з чеських Л. Нідерле,⁶³ з польських Потканьські,⁶⁴ з німецьких Л. Гавптман.⁶⁵ Майже всі вони льокалізують хорватів у Галичині, в басейні горішнього Дністра. Туди поклав їх теж неназваний автор карти „Народы восточной Европы в середине IX. в.“, доданої до „Повести временных лет“ (Москва 1950). Зокрема І. Барсов вважав Перемишль прямо їх політично-організаційним центром,⁶⁶ а хорватським городом вважав його теж А. Шахматов.⁶⁷

Західня границя галицьких Білих хорватів була водночас західною границею перемиського князівства. Їх східної та північної границі годі ще сьогодні визначити через велику культурну єдність усіх українських племен того часу. Можна тільки ствердити, між іншим теж на підставі аналізи археологічних матеріалів із Валеви, тісний культурний зв'язок хорватів у першу чергу з верхнім Побужжям, де жили тоді дуліби. Але назви місцевостей і піль, виводжені від назви „Дуліба“, стрічаються в різних околицях Галичини, теж у Подністров'ю, і це також упевнє нас у тому, що Білі хорвати були племінно тісно споріднені з дулібами, коли ці могли мирно жити між ними в діяспорі.

Та історичні джерела, з окрема „Повість временных літ“ і твір візантійського царя Константина Порфирогенета VII. (912—959) п. з. „De administrando imperio“ (глава 13 і 30), як також численні географічні назви у північній частині наддунайської кітловини виразно вказують на те, що літописні Білі хорвати жили **обабіч Карпат**. Цій темі ми присвятили були окрему доповідь п. з. „Літописний Перемишль та проблема Білих хорватів“ у 1941 р. на науковій сесії Державного Університету ім. Франка у Львові. Приявний на сесії акад. Б. Греков у дискусії вповні погоджувався з нашою інтерпретацією джерел та з кінцевим висновком, що в ранній княжій добі хорвати поза Галичиною займали теж сьогоднішню східну Словаччину та Карпатську Україну від р. Морави на заході аж по Семигород на південному сході, де багато слідів їх перебування у VII—XII ст. відкопують сьогодні румунські археологи.⁶⁸ Це останнє вповні опрокидує колишню думку С. Томашівського,⁶⁹ що „усе те, що писано про первісне (VII в.) руське населення Семигорода, належить між чистісенькі історичні легенди“. Білими хорватами називає сьогодні населення Закарпаття у княжій добі теж Б. А. Рибаков.⁷⁰ До речі, проблемою Білих хорватів на південь від Карпат займаються сьогодні теж словацькі, моравські та польські археологи й історики середньовіччя.⁷¹ Очевидно, у південній частині Семигороду треба числитися також з інтенсивною інфільтрацією антів, які просувалися від гирла Дунаю та від Добруджі на захід.⁷²

Старі угри, після свого переходу із Наддніпрянщини верецьким про-валом через Карпати на південь,⁷³ на переломі IX—X ст., мали добру нагоду наочно перевіратися про тотожність чи дуже близьке споріднення між своїми давнішими й новими сусідами і тому назвали їх тим самим іменем Rusz (Рус) чи Orosz (старий, давній рус),⁷⁴ яким вони й досі усіх східніх слов'ян називають. Після завойовання уграми цілої північної та східної частини наддунайської кітловини та закріплення переваги угорського національного елементу над старим автохтонним населенням нова назва „Русь“

зитиснула стару назву „Хорвати“ на півночі та „Анти“ на півдні цієї пра-старої української території.

* * *

Поглиблювання студій над історією старої України та об'єктивне й наукове насвітлювання її „писаних каменем“ розділів — це завдання українських археологів і любителів старовини на еміграції. У великих бібліотеках, архівах, музеях та приватних збірках наукових осередків Західної Європи й Америки найти можна унікатні матеріали, архівні джерела, що підтверджують міжнародне значення України вже на заранні її державності. Необхідно теж слідкувати за новими відкриттями на рідній землі, щоб не втратити живого зв'язку з материком і бути завжди готовим науковими, не популярно-пропагандивними засобами боронити права Українського Народу на своїй прадідні землі.

* * *

В останньому часі дійшла до нас відомість, що на терені перемиської Замкової Гори були переведені розкопки в рр. 1958—1960 під керівництвом краківського археолога А. Жакі. Тоді виявлено при західній стіні замку, добудованій десь у другій половині ХІХ. ст., фундамент круглої кам'яної каплиці-ротонди з апсидою від східної сторони, датованої різними дрібними знаходками IX-им чи половиною X-го ст.

Біля каплиці, по її північному боці, відкопано фундаменти прямокутного мурованого будинку, мабуть, княжої палати, яка була злучена „переходами“ (як у княжому Галичі) з каплицею як двірською церквою.

Майже посередині цього ж двірського майдану, на глибині 150—200 см., виявлено мозаїчну підлогу (мабуть з поливяних глиняних плиток — Я. П.) будівлі, з якої не залишилося жадних фундаментів, а кругом неї вісімнадцять дубових домовин. Дослідники згадуються, що це залишки перемиського катедрального собору св. Івана, побудованого перемиським князем Володарем Ростиславичем. Архітектурні декоративні різьби собору, уламки яких відкопано, були виготовлені в романському стилі.

Названі деталі („переходи“, мозаїчна підлога, романські різьби) виразно вказують на культурну єдність перемиської монументальної архітектури княжої доби з також ж архітектурою всіх других частин Галицько-волинської Держави і безсумнівно засвідчують українське походження пам'яток старовини, виявлених тепер на перемиській Замковій Горі.⁷⁵

А проте розкопи ще не закінчені. В дальшому вони відкриють ще одну важливу пам'ятку стародавного Перемишля і підтверджать його інтер'єрну приналежність, вже в ранньому середньовіччю, до корінних українських земель.

ЗАМІТКИ

¹ F. Ratzel: Völkerpsychologie I, 224—226; H. Shaal: Vom Tauschhandel zum Welthandel, Berlin 1931; O. Montelius: Der Handel in der Vorzeit, Berlin 1910; O. Neurath: Antike Wirtschaftsgeschichte 1918.

² На значення р. Сяну в праісторичних часах звернув був увагу вже Jan Załuski (Słowo o stosunkach handlowych mieszkańców Scyti zachodniej w wiekach przed Chr. ze względum na stanowisko żeglugi es rzece Sanie, Львів 1857), після нього: T. Ziemięcki (Porzecze Sanu pod względem archeologicznym, Kraków 1882),

в новіших часах Я. Пастернак (До проблеми поширення й хронології лінійно-стрічкової кераміки в Європі, Авгсбург 1948).

³ Первобытное общество, Лен. 1938; П. Борисковский: Палеолит Украины, Москва 1953. Часове означення методом Carbon 14 (радіоактивність) не є ще настільки вдосконалене, щоб його можна було у всіх кліматичних умовинах беззастережно принятим.

⁴ G. Polanskyj: Uhrheimat des Aurignaciens, Sitz. Ber. der math.-naturwiss.-ärztl. Sektion der N.T.S. 1937, 12—14. Знахідки зберігаються в Природн. музею НТШ у Львові.

⁵ Z otchłani wieków, VII, Познань 1932, 75; знахідки зберігаються в перемиськім музею.

⁶ Цінну знахідку віддав проф. Б. Загайкевич до Природн. музею НТШ у Львові, звідкіля позичив її в 1927 р. Держ. Археол. Музей у Варшаві й досі не віддав.

⁷ G. Polanskyj: Homo sapiens fossilis aus Walawa (Sitz. Ber. NTS, V, 1927, 1—4); Я. Пастернак: Коротка археологія зах. укр. земель, Львів 1932, 4.

⁸ Вони прийшли, мабуть, з околиць сьогоднішнього Кам'яння Подільського, де у 1946 р. відкрито найдавнішу (на сьогодні) на всю Україну палеолітичну стоянку шельської доби у с. Лука Врублевицька, на лівому березі Дністра. (П. Борисковський, як вище, 39—57).

⁹ Історичний Музей у Львові (B. Janusz: Zabytki przedhistoryczne Galicyi wschodniej, Lwów 1918, 152, №. 246).

¹⁰ Крем'яне і кам'яне знаряддя з того часу добуто з землі в Бикові, Валяві, Вовчу, Голублі, Горохівцях, Кривчу, Нижанковичах, Перемишлі, Пикуличах та Селиськах.

¹¹ Розкопи Я. Пастернака у 1942 р.

¹² Розкопи перем. єпископа І. Ступницького у 1888 р.

¹³ Попільніца знього, тарнобжеського лужицького типу, зберігається в Істор. музею у Львові (T. Sulimirski: Wiad. Arch. XIV, Warszawa 1936, 41).

¹⁴ J. Pasternak: Karpaty v archeologii, Прага 1928; Я. Пастернак: Коротка археологія, 1932, 76.

¹⁵ T. Sulimirski, як вище.

¹⁶ J. Kostrzewski: Przegląd Archeologiczny V, Poznań 1923, 216.

¹⁷ Меч був давніше у збірках Г. Павліковського в Медиці L. Kozłowski: Zarys pradziejów Polski południ. wschodniej, Львів 1939, 74, табл. XX.

¹⁸ Тваринні кістки з цього селища у Природн. музею НТШ у Львові.

¹⁹ Молот був давніше у збірці інж. Даровського в Перемишлі (B. Czapkiewicz: Wiad. Arch. IX, 1924, 111, з рис.).

²⁰ Попільніца зі спаленими кістками, викопана у 1932 р., зберігалася у польськім музею в Перемишлі (Z otchłani wieków VII, 1932, 75).

²¹ Зберігаються в Музею рільництва й промислу у Варшаві (W. Antoniewicz: Archeologia Polski, Варшава 1928, табл. XXXIX, 11—12).

²² Точніший опис цих шляхів у Я. Пастернака: Karpaty v archeologii, Прага 1928, 90).

²³ Joannis Długossii Historiae Polonicae libri XII: „item Przemislia a Przemisla fundata“ (Краків 1873, I, 52); С. Томашівський: „Перемишль, мабуть із чеських часів“ (Українська Історія I, Львів 1919, 66); М. Кордуба: „Перемишль — город Перемисла“ (Що кажуть назви осель? — Рідна Мова VII, Жовква 1939, 86); В. Пачковський: „З часу короткого владіння Перемислів у Галичині залишилась, либо ні, одна пам'ятка — місто Перемишль над Сяном“ (Історія Закарпаття, Мюнхен 1946, 31); диви теж: V. Chaloupecký: Ceska hranice vychodni koncem XI. st. (Cesky Casopis Historicky XXXII, Praha 1926, 334—342).

²⁴ Я. Пастернак: Княжий город Львів („Наш Львів“, Нью Йорк 1953, 9); у 1951 р. виявлено кілька незнаних досі городищ над горішинім Сяном (A. Zaki: Grodziska nad górnym Sanem, Z otchłani wieków XX, Poznań 1951, 187—189 з картою; Zurowski T.: Tęrcza, grodzisko pod Sanokiem (Swiatowit XXI, Warszawa 1955)).

²⁵ М. Кордуба: Західне пограниччя Галицької Держави між Карпатами та долині Сяном (Записки НТШ, 138—140, 1935).

²⁶ Ян Длугош (як зам. 23), стор. 341—342. Короткі згадки про перемиський замок полає він ще під рр. 1154, 1340, 1370 і 1390.

²⁷ Це твердження Длугоша не вповні відповідає правді, бо напр. княждвір на „Золотому Току“ в княжому Галичі-Крилосі мав свою власну криницю. (Я. Пастернак: Старий Галич, Львів 1944, 164).

²⁸ За дуже правдоподібним зодгадом С. Томашівського (як вище, стор. 67)

- Ростиславичі здобули назад Перемишль після смерті Болеслава II Сміливого (помер 1082 р.).
- ²⁹ Цитоване за Лаврент. списком (М.—Л. 1950, 179). Наступна славна перемога над Уграми під мурами Перемишля мала місце у 1099 р. (там-же, стор. 181).
- ³⁰ М. Грушевський: Історія України-Русі II, 1905, 462. Під 1241 р. Галицько-волинський літопис згадує ще багатий єпископський двір у Перемишлі та його гордих слуг у бобрових, вовчих та борсукових шапках.
- ³¹ Як зам. 26, стор. 52.
- ³² Як зам. 26, IV, 148—149.
- ³³ Шематизм гр. кат. перем. єпархії на 1879 р., стор. 28; С. Петрушевич: Істор. известіє о церкви св. Пантелеймона, Львів 1881, 24—25; М. Грушевський, як вище. Після втрати цього собору довший час заступала престольний храм Успенська церква на Вовчі. Коло 1500 р. вибудували дерев. Собор св. Івана, що згорів у 1535 р. Кілька років пізніше збудували муровану церкву, що стояла до 1780 р. Сьогоднішня перемиська гр. кат. катедра — це пристосований до вимог укр. обряду кляшторний костел оо. Кармелітів, збудований у 1630 р. по плану італійського архітектора Галеаццо Аппіяні (еп. Григорій Лакота: Дві престольні церкви перемиські, Перемишль 1937).
- ³⁴ Опис цього замку подав безіменний автор (Б. В.) у „Львівських Вістях“ ч. 220 з 26. 9. 1943 на підставі доступних йому в Перемишлі історичних джерел.
- ³⁵ Відомість про цю знахідку автор завдачує проф. Б. Загайкевичеві, тоді директорові укр. музею „Стривігор“ у Перемишлі.
- ³⁶ Я. Пастернак: Старий Галич, 1944, 118.
- ³⁷ а) Я. Пастернак, як вище, стор. 131.
- ³⁷ б) J. Pelesch: Geschichte der Union, I. Wien 1878, 168.
- ³⁸ Я. Пастернак: Нові археологічні знахідки („Ліло“ з 26. 9. 1932); Z otchłani wieków VII, 1932, 75—76.
- ³⁹ B. Janusz: Na Ziemi Naszej, Lwów 1911, No. 18; Wiad. num. arch. III, Kraków 1911, 179—180.
- ⁴⁰ J. G. Seidl: Beiträge zu einer Chronik der archäolog. Funde in der österr. Monarchie (Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen VI, Wien 1851, 233).
- ⁴¹ Істор. Музей у Львові (Я. Пастернак, Записки НТШ, 154, 1937, 264).
- ⁴² Хрестик зберігався в музею „Стривігор“ у Перемишлі.
- ⁴³ Я. Пастернак: Найстарші християнські пам'ятки в Україні (Логос II, кн. I, Вітерфорд 1951, 49).
- ⁴⁴ Націон. Музей у Львові (І. Свєнціцький: Ілюстр. провідник по Нац. музею, 1913); Я. Пастернак: Коротка археологія, табл. XVII.
- ⁴⁵ B. Janusz: Zabytki, 1918, 183.
- ⁴⁶ Перемышлянинъ на рокъ 1853.
- ⁴⁷ Два одноіменники тих боярів згадуються в київському літописі: воєвода Вишата Остромирівич з часів панування Ярослава Мудрого в Новгороді та Малк (Малко) Любечанин (у Києві?) під 970 р. Назви сіл у колишнім перемиськім князівстві дають взагалі багатий матеріал для відтворення каталогу українських імен та прізвищ княжих часів; прим: Боратичі (Бората), Болестрашичі (Болестраш), Вишатичі (Вишата), Грушатичі (Грушата), Гориславичі (Горислав), Куп'ятичі (Куп'ят, Куп'ята), Кустов'ята (Кустов'ят), Яксманічі (Яксман Axtmann) і ін. окрему статтю присвятив був цій справі у східн. Галичині В. А. Baganowski: W sprawie słownika imion własnych (Ziemia I, Варшава 1910, 305—307). Диви теж: М. Сумцов: Малоруські фамильні прозвання (Кiev. Старина II, 1885, 215—228); І. Франко: Причинки до укр. ономастики (Наук. Збірник М. Грушевського, Львів 1906, 185—218); М. Кордуба: Що кажуть назви осель? (Рідна Мова VII, Жовква 1939, 83—86); F. Bujak: Nazwy miejscowości jak podstawa do historyi osiedlenia (Kraków 1904).
- ⁴⁸ Через воєнні події звіт з розкопів у Валяві досі не був ще публікований. Още вперше він появляється тут у загальних підсумках.
- ⁴⁹ Труды XI. археол. Съезда I, 497.
- ⁵⁰ Подібне чільце, з більш декоративними золоченими бляшками ми викопали на цвинтарі з княжих часів біля апсид Успенського Собору в Галичі-Крилосі (Я. Пастернак: Старий Галич, 150).
- ⁵¹ Записки НТШ, XXXI, 6.
- ⁵² Sprawozd. Pol. Akad. Um., Kraków 1910, 9—11; Kwestja ruska w świetle historji, 1911, VI, 47—55.
- ⁵³ Русская история I, Москва 1914.
- ⁵⁴ Угорская Русь, Варшава 1894, 13; Исторія древной Руси, I, 257.
- ⁵⁵ Українська історія I, Львів 1919, 27, 37.

- ⁵⁶ Історія Закарпаття, Мюнхен 1946, 7, 23, за ним сьогодні А. Штефан, The Ukrainian Quarterly X, Нью Йорк 1954, 225.
- ⁵⁷ Історія України, Мюнхен 1949, 19, 40. Крім того А. Торонський (Зоря Галицька яко альбомъ на 1860, 362) вважав лемків нащадками хорватів.
- ⁵⁸ Очерки русской исторической географии, Варшава 1865, 95, 284.
- ⁵⁹ Къ вопросу объ образованіи russ. наречій и russ. народностей (ЖМНП, 1899, IV, 18, 23, 51).
- ⁶⁰ Ancient Russia, New Haven 1943, 182, 321, 364.
- ⁶¹ Славяне в древности, Москва 1945, 25.
- ⁶² Очерк истории древней Руси до монгольск. завоевания (История культуры древней Руси I. М. 1948, 9).
- ⁶³ Slovanske Starozitnosti IV, Praha 1925, 155.
- ⁶⁴ Kraków przed Piastami, 106, 240.
- ⁶⁵ Стаття в збірнику Strena Bulićiana, Загреб 1925; Kroaten, Goten und Sarmaten (Germanoslavica III, 1935).
- ⁶⁶ Очерки русской исторической географии, Варшава 1885.
- ⁶⁷ Къ вопросу объ образованіи russ. наречій (ЖМНП 1899, IV, 324—384).
- ⁶⁸ Slavia Antiqua IV, Poznań 1953, 440—453.
- ⁶⁹ Етнографічна карта Угорської Руси, Петерб. 1910, 40.
- ⁷⁰ Древние Русы, Советская Археология XVII, 1951, 32.
- ⁷¹ O. Poláč: Biele Karpaty a slovensky pravek (Historia Slovaca VI—VII, Bratislava 1949); J. Poulik: Jizni Morava, zeme davnych Slovanu, Brno 1950.
- ⁷² В Семигороді уміщені Анти на карті, долучений до гасла „Венеди“ у Больш. Совет. Енциклопедії, II. вид., т. 7, стор. 419.
- ⁷³ J. Pasternak: Die ersten alt-ungarischen Gräber nördlich der Karpaten (Archeologia Hungarica XXI, Будапешт 1937, з картою); Старий Галич, 1944, 56, рис. 20.
- ⁷⁴ На це вказує велика кількість назв місцевостей, що зачинаються від Rusz- або Orosz-, прим. Oroszvolya (Руська Воля), Oroszhrabócz (Руський Грабовець), Ruszkirva (Руська Крива), Ruszpolyana (Руська Поляна) й багато інших. Очевидно треба думати, що якась частина цих назв є пізнішого походження.
- ⁷⁵ О. Волинець: Таємниця Замкової гори. „Наша Культура“, літер. дод. „Нашого Слова“, Варшава 1960, ч. 11.
- А. Kunysz: Przemyśl wczesnodziejowy. Rocznik Woj. Rzeszowskiego. Rocznik II (1959). Rzeszów 1960. Zesz. I.